

Тато-поет Василь Стус

Дорогий читачу!

Перед тобою нова редакція книжки Василя Стуса, яку з повним правом можна вважати найуспішнішою з-поміж усіх, які були видані після смерті поета.

Уперше ця книжка вийшла друком в Івано-Франківську 2001 року й потім неодноразово додруковувалася.

2019-го вона виходить уже в Харкові, в істотно скорегованому вигляді (час і світ щось робить більш актуальним навіть у класиків). Однак в основі цього перевидання те саме бажання поділитися досвідом особистісного спілкування з Василем Стусом, розкіш якого мав я — його син — Дмитро Стус.

Щиро кажучи, я укладав цю збірку для своїх синів — Ярослава та Стефана, які нині є самодостатніми й успішними людьми. Не буду твердити, що ця книжка мала вирішальний вплив на їхнє становлення як особистостей. Я так не думаю. Але вона завжди була в них під рукою, а тому при потребі вони могли будь-якої миті звернутися до неї (підкреслю, саме тоді, коли їм це було необхідно).

Це як із другом. Ти не завжди з ним ділишся чимось сокровенним чи розпачливим, не завжди йдеш радитися, коли не можеш гідно вийти з якоїсь ситуації. Але якщо ти знаєш, що така можливість є, і маєш до кого піти — це неабияк допомагає.

Так само велике щастя знати, що можна піти до тата чи мами за підтримкою і розраховувати на їхнє розуміння.

У мене в підлітковому віці такої можливості не було.

Утім, були татові листи. Часом заскладні для мене, часом навіть відштовхуючі, але, коли говорити з перспективи людини, що прожила півстоліття, надзвичайно важливі для мого формування як особистості.

Як поводити себе в ситуації, коли навіть найближчі люди не розуміють тебе і не гребують зрадою.

Як піднятися після падіння, коли буває соромно навіть підняти очі.

Як бути, коли бачиш кричущу невідповідність між національним і загальнолюдським. І де межа компромісу, яку за жодних обставин не можна переходити.

Як, зрештою, будувати себе у світі, який виявляє неприховану агресію й ворожість не лише до тебе — маленької піщинки в безмежному морі, — але й до твоїх рідних.

І взагалі, що таке життєва стратегія й чому ніколи не можна піддаватися розпачу чи озлобленості.

А ще — чому квітка любові найважливіша за всі інші принади і її варто берегти за всяку ціну.

У різні періоди мого життя кожне з цих запитань ставало переді мною, як кажуть, руба. І — чесно — батькові листи, які я не надто уважно читав у дитинстві, часто допомагали вслухатися в себе та знайти відповідь. Правильну чи ні — не так важливо, але ця відповідь завжди була моєю, бо листи та рекомендована в них лектура допомагали збагнути, що суттєве, а що — вторинне в кожній життєвій ситуації.

І коли вже зовсім відверто, то спілкування з батьком і його листами й віршами дали мені для розуміння життя й освіти як гігієни значно більше, аніж усі наукові університети й академії.

Звісно, я не можу допомогти поспілкуватися з Василем Стусом. Але я старанно вибрав ті найважливіші для мене листи й цитати, які були не просто прочитані, а глибоко усвідомлені мною.

І розуміння того, що ця книжка-підтримка сьогодні потрібна наступному поколінню читачів, спонукало мене погодитися по-новому глянути на видання «Листів до сина».

Щоб робота моя була некваплива і я зміг переключитися на неї від праці у віртуальному музеї Василя Стуса (stus.com.ua), мені надав неоціненну підтримку Олексій Пилипчук — завдяки йому я мав можливість зосередитися на книзі та, як кажуть, «пожити» в ній.

Буду втішений, якщо занурення у творчість Василя Стуса виявиться цікавим, а книга допоможе глибше збагнути себе.

Дмитро Стус

СЛОВА РЕАЛІЙ ТА ЧАСУ ВАСИЛЯ СТУСА

Апеляція — оскарження. Доволі стандартна процедура, за якою засуджена людина або її адвокат (захисник) подавали скаргу на перегляд несправедливого рішення суду. В абсолютній більшості випадків, коли справа стосувалася політичних в'язнів, вищі судові інстанції в СРСР могли лише збільшити, а не зменшити покарання.

Барак — наспіх зведена з дешевих матеріалів будівля, де утримували в'язнів радянських таборів.

Воронок (*арго*) — спеціально обладнана машина для перевезення заарештованих і в'язнів. Синоніми — ворон, чорний ворон, чорна Маруся.

ВТК — виправно-трудоий кодекс або виправно-трудова колонія.

Голодівка — один зі способів протесту, яким активно користувалися політв'язні в СРСР. Попри те що інформація про голодівки майже не виходила за межі таборів, влада боялася смерті ув'язнених, і це робило голодівку одним із найдієвіших інструментів у боротьбі проти режиму.

Дисидент — людина, яка не поділяє офіційно прийняту ідеологію держави й має силу протистояти їй, спираючись на загальнолюдські цінності.

Етап, етапування — примусове транспортування ув'язнених чи засланих до місць відбуття покарання; група в'язнів, яких перевозять з одного місця до іншого.

Заборонена література — літературні, наукові та публіцистичні твори, на видання, читання та зберігання яких у різні часи накладалася заборона.

Заслання — засіб кримінального покарання, що передбачав примусове поселення засудженого в певній місцевості на певний термін.

Зона особливого режиму («чорна зона») — табір із надзвичайно жорсткими правилами утримування в'язнів. Виправні табори в СРСР мали три основні режими утримання: загальний, суворий та особливий.

У таборах загального режиму утримувалися в'язні, які були засуджені вперше, а їхні злочини були незначної чи середньої тяжкості. У таборах суворого режиму відбували покарання люди, засуджені за особливо важкі злочини (наприклад, убивство) чи здійснені повторно злочини середньої тяжкості. У «чорних зонах», або таборах особливого режиму, утримували небезпечних рецидивістів. Табір ВС-389/36 був табором особливого режиму, в якому ув'язнених тримали в камерах по 2-3 людини. В'язні роками не бачилися з мешканцями сусідніх камер. Тут утримували найбільш небезпечних ворогів радянської влади. В'язні повинні були носити чорну уніформу, звідси й назва — «чорна зона» (на відміну від «загального» та «особливого» режимів, де форма була смугастою).

Інакомислення — поведінка чи система поглядів, які суперечать панівним у суспільстві чи державі й відкрито відстоюються людиною. У тоталітарних суспільствах може бути підставою для репресій.

Камера (камера-одиначка) — ізольоване приміщення для утримання в'язнів у в'язницях чи таборах з особливо жорстким режимом. Камера-одиначка вважалася одним із найжорстокіших ступенів покарання, бо на певний час ізолювала в'язня від будь-якого спілкування з іншими людьми.

Карцер (ШЗО, ізолятор) — штрафний ізолятор — окремі місця у виправних закладах, де розміщені камери для тримання осіб, які порушують режим утримання та встановлені адміністрацією таборів правила поведінки.

Контейнер — спосіб нелегальної передачі інформації з табору на паперовому носії (переважно на цигарковому папері). Написаний текст скручували в трубочку та щільно запаювали в целофан. Контейнер коштувала людина, яка нелегально вивозила повідомлення за межі табору.

Конфіскація — примусове й часто насильницьке вилучення майна, що належить засудженому. У Василя Стуса найчастіше конфісковували вірші й нотатки. Це було найжахливішим покаранням для нього. Вилучення автографу збірки «Палімпсести» в Мордовії призвело до першої заяви поета про відмову від радянського громадянства.

КПЗ — камера попереднього ув'язнення. Місце позбавлення волі, у якому перебуває людина під час слідства аж до вироку суду.

Материк (*арго*) — цивілізована частина СРСР, яка протиставлялася територіям ГУЛАГУ, що існували поза соціальним і державним контекстом. Середньостатистичний громадянин СРСР не мав реального уявлення про те, що там, поза «материком», відбувається.

Нари — найпростіше обладнання для сну. Зазвичай це настил із дощок, на який клали ватяний матрац. У таборах і тюрмах переважно двоповерховий. У ШІЗО нари зазвичай оббивали бляхою, а після «підйому» піднімали й кріпили до стіни так, щоб упродовж дня в'язень не мав можливості лягти чи спертися на них.

Нонконформізм — готовність людини відстоювати особисту позицію навіть попри те, що вона суперечить поглядам чи офіційній позиції влади або більшості членів соціуму.

Обструкція — один із видів боротьби з панівними поглядами, що полягає в тому, аби за всяку ціну піддати сумніву доцільність чи моральність панівних уявлень.

Побачення — у таборах офіційно дозволена зустріч (кількодинна, одно- чи кількаденна) в'язня з дружиною або найближчими родичами, що відбувається в спеціально відведеному для цього місці. Переважно впродовж року в'язень мав право на одне коротке (кількодинне) та одне довге (одно- чи дводенне) побачення. Позбавлення побачення — надзвичайно жорстоке покарання для в'язня та один із найдієвіших засобів тиску з боку адміністрації.

Політв'язень — у тоталітарних країнах ув'язнений, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі за суспільно-політичні погляди, що суперечать нав'язаним державою.

Правозахисник — у 1960–1980-х роках в СРСР так називали людей, які відстоювали декларовані в Конституції чи міжнародних документах права людини, що порушувались чи ігнорувались у повсякденному житті.

Провокація — дія чи сукупність дій, які мають на меті викликати реакцію людини, що спричинить негативні для неї наслідки.

Прожарка (*арго*) — термічна обробка одягу, до якої вдавалися в лікарнях і таборах, аби зменшити ймовірність занесення паразитів чи інфекційних хвороб, скажімо, після етапу. В умовах СРСР була виправданою, бо у спецтранспорті та на етапах норм санітарної гігієни ніхто не дотримувався.

Репресії — покарання, система каральних заходів, до якої вдається держава за допомогою силових структур із метою захисту політичного ладу. Будь-які політичні репресії є виявом політичного насильства.

Рецидивіст — людина, яка вдруге здійснює злочин, подібний на той, за який була покарана. У цьому сенсі Василь Стус після повторного засудження за статтю 62 Кримінального кодексу УРСР зі звинуваченням «антирадянська агітація і пропаганда» вважався для радянської судово-адміністративної системи рецидивістом. Рецидив, тобто повторне порушення, у більшості країн світу передбачає жорстокіше покарання. Максимальний термін покарань в СРСР був 25 років. Разом зі Стусом у таборах сидів чоловік, який після відбуття першого 25-річного ув'язнення «автоматом» отримав наступний термін, а після його закінчення вже просто відмовився виходити «на волю».

Самвидав — спосіб неофіційного, а тому й непідцензурного видання й розповсюдження літературних, релігійних чи публіцистичних творів, поширений в СРСР. Існував і «тамвидав» — так маркували книжки, видані за межами СРСР й заборонені в Радянському Союзі.

Силікоз — важка хвороба легень, зумовлена постійним вдиханням пилу в шахтах. Професійна хвороба шахтарів.

Табір (концтабір) — спеціально обладнаний центр масового примусового ув'язнення. Перші концтабори виникли в СРСР на початку 1920-х років.

Тоталітаризм — політичний режим, що передбачає повний (тотальний) контроль держави над усіма аспектами суспільного й особистого життя людей.

Цензура — система державного контролю за змістом і поширенням інформації, а також усіма видами літературної, музичної, кіно-, теле- і т. д. продукції.

Шмон (арго), обшук — тотальний і переважно брутальний обшук в'язня.

БІОГРАФІЯ / ГЕОГРАФІЯ

ПОДІЛЛЯ (1938–1941)

6 січня 1938 р. в с. Рахнівка Вінницької області у Семена та Ілини Стусів народилася четверта дитина — Василь.

1941 р. — на Великодні свята тато Семен перевозить малих Василя та Марію з Рахнівки до Сталіно (сучасний Донецьк), де батьки працюють на одному з хімзаводів.

ДОНЕЦЬК (1941–1963)

1944–1954 рр. — середню школу № 75 Василь закінчує зі срібною медаллю.

1954–1959 рр. — навчання в Сталінському педагогічному інституті.

15.08.1959–15.10.1959 р. — кількомісячне вчителювання в Таужнянській школі на Кіровоградщині.

11.1959–11.1961 — служба у війську — на Полтавщині та середньому Уралі.

7.12.1961–16.01.1963 рр. — вчителювання в середній школі № 23 м. Горлівки Донецької області.

1963 р. — робота на шахті «Октябрьская» в Донецьку та літредактором у газеті «Социалистический Донбасс».

КИЇВ (1963–1972)

31 листопада 1963 р. — навчання в аспірантурі Інституту літератури АН УРСР ім. Т. Г. Шевченка за спеціальністю «Теорія літератури».

4 вересня 1965 р. — виступ у київському кінотеатрі «Україна» проти арештів української інтелігенції.

20 вересня 1965 р. — відрахування з аспірантури за «систематичне порушення норм поведінки аспірантів і співробітників наукового закладу».

10 грудня 1965 р. — весілля. Василь Стус одружується з Валентиною Попелюх.

1966 р. — Василь Стус — науковий співробітник Центрального державного історичного архіву УРСР. «Звільнений за власним бажанням — за безсовісними наполяганнями» парторга Інституту літератури.

1970 р. — збірка «Зимові дерева» (Брюссель).

1970 р. — збірка «Веселий цвинтар» (Самвидав).

12 січня 1972 р. — перший арешт.

1972 р. — КПЗ Київського КДБ, збірка «Час творчості» (видана після смерті).

7.09.1972 р. — за вироком Київського суду Василя Стуса засуджено до 5 років ув'язнення та 3 років заслання.